

SELÇUKLULARIN ANADOLU'YA GELİŞLERİNDEN HAÇLI SEFERLERİNİN BAŞLANGICINA KADAR URFA'NIN DURUMU

Prof. Dr. ERDOĞAN MERÇİL

Anadolu'ya ilk Selçuklu akınının 1016-1021 tarihleri arasında Çağrı Bey tarafından yapıldığı kabul edilmektedir¹. Çağrı Bey idaresindeki bu akın Doğu Anadolu'da kalmış, Urfa'ya kadar gelmemiştir. Bu sırada Urfa h. 416/1025-26'ya kadar Müslümanlardan Benû Numeyr Kabilesi'nden Utayr'a âitti. Onun Urfa'daki nâibi ise Ahmed b. Muhammed adında bir şahıs idi. Utayr'ın câhil ve kötü kişiliğine mukabil, Ahmed iyi idaresiyle Urfa'da kendini sevdirmişti. Bu durum Utayr'ın Ahmed'i kıskanmasına ve onu öldürmesine sebep oldu. Urfalılar ise Diyarbekir (Âmid) Mervanî emîri Nasr üd-Devle Ahmed (1011-1061)'e mektup yazıp şehri teslim almak üzere gelmesini istediler. Nasr üd-Devle de Zengi adındaki, muhtemelen bir Türk, kumandanı Urfa'yı teslim almak üzere gönderdi. Zengi şehri teslim alarak bir grup askerle oraya yerleşti. Utayr ise daha sonra Nasr üd-Devle'nin huzuruna çıkarak Urfa'nın yarısının idaresini ele geçirmeye muvaffak oldu. Ancak Zengi, Ahmed b. Muhammed'in oğlunu teşvik ederek Utayr'ı öldürttü. Bu olaydan sonra harekete geçen Benû Numeyr kabilesi mensupları ile meydana gelen savaşta Zengi de öldürüldü (h. 418 yılı başı/Şubat 1027). Böylece Urfa tamamen Nasr üd-Devle'nin hâkimiyeti altına girdi. Fakat Mirdasiler'den Sâbık b. Mirdas'ın aracılığı ile Nasr bu kerre şehri Utayr'ın oğlu ile yine Benû Numeyr kabilesinden Şıbl ed-Devle'nin oğlu arasında paylaştırdı. Utayr'ın oğluna şehirdeki büyük burcun, Şıbl ed-Devle'nin oğluna ise küçük burcun idaresi verilmişti².

Ancak Urfa'nın bu iki idarecisi de birbirlerini öldürmeyi düşünüyorlardı. Nihayet Utayr'ın oğlu Şıbl ed-Devle'nin oğlunu öldürmeye

¹ Bk. İ. Kafesoğlu, "Doğu Anadoluya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) Ve Tarihi Ehemmiyeti", 60. doğum yılı münasebetiyle *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953.

² İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih* (nşr. C.J. Tornberg), Beyrut 1966, IX, s. 347-48/Türkçe trc. A. Özaydın İstanbul 1987, IX, s. 268-9; İbnü'l-'İbrî, *Tarih Muhtasar ed-Düvel*, Lübnan 1983, s. 314. Krş. J.B. Segal, *Edessa "The Blessed City"*, Oxford 1970, s. 217. İbn el-Esir'de Zengi'nin ismi زنگ olarak geçmektedir.

muvaffak oldu. Daha sonra Utayr'ın oğlunun öldürülmesiyle gelişen olaylar sonucu Nasr üd-Devle Urfa'ya Selman (veya Seleme) adında bir Türk'ü vâli olarak atadı³. Selman Utayr'ın dul kalan eşi tarafından o kadar baskı altında tutuldu ki, muhtemelen bu durumdan sıkıldı ve Sümeysat'da oturan Bizanslı kumandan ve Protospatharios ünvanı taşıyan Georgios Maniakes'e şehri teslim etmek için haber gönderdi. Selman Urfa'nın teslimi karşılığında uygun bir tazminat ve "Bizans İmparatoru'ndan bir ülke ve eyâlet" istiyordu. Maniakes'in bu istekleri kabulü ile, Selman Urfa Kalesini ona teslim etti⁴. Böylece Maniakes 1030-1031 kışı başında Urfa'ya hâkim oldu⁵. Bu olay sebebiyle Türklerin idareci de olsa Urfa'da bulduklarını görüyoruz⁶.

Öte taraftan Gazneliler önünden kaçan Türkmenler'den bir kısmı Âzerbaycan'a gelerek Şeddadiler'den I. Fazl b. Muhammed'in maiyyetinde Bizans topraklarına akınlara başlamışlardı (1030). Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulduğu yıllarda Sultan Tuğrul Bey aynı hânedandan İbrahim Yınal'ı Irak-ı Acem ve Âzerbaycan'ın zabtı ile görevlendirdi. İbrahim Yınal'ın o bölgeye yaklaşmasından endişeye düşen ve Selçuklular'ın emrine girmek istemeyen Göktaş, Boğa ve Anasioğlu Beyler'in idaresindeki Türkmenler kaçmak zorunda kaldılar. Mâceracı bir hayat seven bu Türkmenler etrafa yayıldılar. Onlardan bir kol, Diyarbekir bölgesinde görüldü (433/1041-42)⁷ ve çevreyi yağmaladılar⁸.

Görüldüğü gibi başlangıçta kaynaklar Urfa ile ilgili olarak Selçuklu akınlarından bahsetmiyorlar⁹. Bu sırada Büyük Selçuklu Devleti süratle

³ Urfalı Mateos (*Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*), Türkçeye çevr. H.D. Andreasyan, notlar E. Dulaurer-M.H. Yınanç, Ankara 1962, s. 53) a göre Selman Şıbl'ın kalesinin kumandanıdır.

⁴ Ebu'l-Ferec (Gregory Abül-Farac (Bar Hebraeus), *Abül-Farac Tarihi*, trk. trc. Ö.R. Doğrul, Ankara 1987², I, 289) ve İbn el-Esir (*el-Kâmil*, IX, s. 413/trk. trc. IX, s. 317-318) Urfa'yı Utayr'ın oğlunun 20.000 dinar (darik) ve dört köy karşılığında sattığını zikrediyorlar.

⁵ Bk. Mateos, s. 53-54; Ebu'l-Ferec, I, 289; İbn el-Esir, aynı yer. Krş. E. Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, tercüme eden F. İşıltan, İstanbul 1970, s. 133 ve Segal, s. 217.

⁶ Segal (s. 218 n. 3)'in bir Süryani kaynağı Basıl bar Şhümana'ya dayanarak verdiği bilgiye göre Maniakes kaleyi ele geçirdiği sırada burada bulunan Türkler kaçmışlardı.

⁷ İbn el-Esir, IX, s. 385-86/trk. trc. IX, s. 298. Krş. F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri -Boy Teşkilâtı- Destanları*, Ankara 1972², s. 95.

⁸ İbrahim Kafesoğlu (*Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 4), bu Oğuzlar'ın Urfa'ya kadar Diyar-ı Mudar'da dolaştıklarını belirtiyor.

⁹ Segal (s. 220), Aşağı-yukarı 1045 tarihinde Selçuklu akıncıları Urfa şehrini ele geçirdilse de kısa bir süre sonra çekilmek zorunda kaldılar diyor, ancak olayın kaynağını belirtmiyor. Mateos (s. 57)'un "İran Devleti Sultanı Tuğrul'un günlerinde ise, Urfa şehri müslümanlar tarafından zaptolundu" ifadesiyle bu olayı mı aksettiriyor?

gelişti ve Sultan Tuğrul Bey devrinde Türkler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya sürekli akınlara başladılar. Nitekim 1062-63 yılında Selçuklu kumandanlarından, kaynaklarda ünvanıyla zikredilen, Sâlâr-ı Horasan¹⁰ beraberinde Anasıoğlu ve Cemcem adlarındaki Türk beyleri olduğu halde yine Diyarbekir bölgesine girdi ve Mervanî hükümdarı Nizam ed-Devle Nasr (1061-1079) ile işbirliği yaparak Dicle ve Fırat kıyılarında fetihlere devam etti. Bizans imparatoru Konstantinos X. Dukas bu Selçuklu akınlarını durdurmak maksadıyla Frankopol lakabıyla meşhur Normandiyalı Herve'yi görevlendirdi. Urfa Duks'u¹¹ bulunan Tavadanos da askerleri ile Herve'ye katıldı. Ancak bu sırada Selçuklu askerleri İran'a dönmüşlerdi. Bizans kuvvetleri ise Diyarbekir'i kuşattılar. Burada yapılan savaşta Hacı-Başara adlı bir Türk kumandanı şehit oldu. Aynı zamanda Tavadanos da ölmüş ve bir başarı kazanamayan Bizans kuvvetleri geri çekilmişti (1063)¹².

Sultan Tuğrul Bey 1063'de öldü ve yerine yeğeni Alp Arslan sultan oldu. Bu sırada Büyük Selçuklu tahtı için Alp Arslan'a karşı yaptığı mücadelede Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış hayatını kaybetmişti. Sultan Alp Arslan onun oğullarını da ortadan kaldırmak istediye de Vezir Nizam ül-Mülk'ün de araya girmesiyle bundan vazgeçti ve Kutalmış oğulları'na Diyarbekir-Urfa taraflarında yer verdi. Daha sonra da Kutalmışoğlu Süleymanşâh akraba ve taraftarları ile oraya gönderildi¹³. Ancak Süleymanşâh ve kardeşlerinin bu sıralarda Urfa ve civarındaki yaşayışları hakkında elimizde hemen hemen hiçbir bilgi yoktur.

Öte taraftan belki de bu bölgede görevlendirilmiş olan Selçuklu kumandanı Sâlâr-ı Horasan Urfa önünde görüldü (1065/66). Onun idaresindeki Türkler Urfa bölgesine akın yaparak Frank ücretli askerleri tarafından savunulan Siverek ve Nasibin'e¹⁴ taarruz ettiler. Buradaki

¹⁰ M.H. Yınanç (*Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 54) bu kumandanın Altuntak; Cl. Cahen ("Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. yüzyılın İkinci Yarısı)", çvr. Y. Yücel-B. Yediyıldız, *Bellelen* sayı: 201, Ankara 1988, s. 1391) ise Selçuklu ailesinden, muhtemelen, Yakutî olduğunu ileri sürüyorlar.

¹¹ Duks; İlk Bizans devrinde eyalet kumandanı, daha sonra thema valisinin ünvanı, bk. G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çvr. F. Işıltan, Ankara 1981, Genel Dizin.

¹² Mateos, 113-117. Krş. Yınanç, 55; A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 19-20. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 103.

¹³ Bk. Raşid Al-Din Fazlallâh, *Cami' Al-Tavârih*, II. Cild 5. cüz *Selçuklular Tarihi*, Yay. A. Ateş, Ankara 1960, s. 28; Aksaraylı Mehmed oğlu Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, nşr. O. Turan, Ankara 1944, s. 16 ve 19. Krş. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 45-46.

¹⁴ Bugünkü Nusaybin olmayıp, Siverek-Adıyaman yolu üzerinde, Siverek yakınında Nasibin Sagır denilen şehirdir, Bk. E. Honigmann, Nasibin mad., *IA*.

Franklar Türklere karşı koydular ve kaçmaya zorladılar. Takviye alan Türkler tekrar bu bölgeye saldırarak etrafı yağmaladılar. Selçuklu Türkleri birkaç gün sonra Urfa civarına gelerek T'oriç Kalesi önünde karargâh kurdular. Türklerden bir grup yine Urfa'ya yakın bir yerde bulunan Nşenek (veya Nşenik) Kalesini şiddetli bir hücumla zapt ettiler. Bu sırada Bizans'ın Antakya Duksu Peht Urfa'da bulunuyordu. O askerleriyle Türklere karşı çıktı ise de Urfa Duksu'nun kıskançlığı bir netice alınmasını engelledi ¹⁵.

Aynı yıl içinde Sâlâr-ı Horasan Urfa bölgesine yeni bir akın yaptı. O önce Calap (Celep) üzerine yürüdü, sonra da Urfa'nın Kuzeydoğusunda 30 km. uzaklıkta şimdi Dibhisar denilen Dep (Tep) Kalesini hücumla aldı. Sâlâr-ı Horasan K'sos ¹⁶ denilen yerde karargâh kurdu. Urfa'da bulunan dörtbin Bizans askeri Türkler'e karşı yürüdüler. K'sos'dan uzak olmayan T'lak yanında iki taraf arasında yapılan savaşı Türkler kazandılar. Bizans ordusu firar etti ve büyük kayıplara uğradı.

Sâlâr-ı Horasan 1065/66 yılı içinde üçüncü defa Urfa bölgesinde görüldü ve Kupin (Gubin) adlı bir yerde ordugâh kurdu. Türkler bu çevreyi tahrip ettiler. Sâlâr-ı Horasan büyük miktarda ganimet ve sayısız esirle beraber bölgeden ayrıldı ¹⁷. Ancak onun daha sonra Mervânî emiri Nizam ed-Devle Nasr'ın kalleşliği sonucu Meyyâfârikin'de öldürülmesiyle (458/1066), Urfa'nın Türkler tarafından fethi gecikmiş oldu ¹⁸.

Ertesi yıl yani 1066/67'de bu sefer Hâcib Gümüştegin, beraberinde Afşin, Ahmedşâh ve öteki Selçuklu emirleri ile, Urfa eyâletine girdi ve yukarıda adı geçen Nasîbîn Kalesine yürüyerek burada birkaç gün savaştı ise de bir netice elde edemedi. O ve beraberindeki Selçuklu kuvvetleri Fırat'ı geçerek Hısn Mansûr (Adıyaman) arazisine girdiler. Bu sırada Nasîbîn Kalesi reisinin teşvikiyle Bizans kumandanı Aruandanos onu Fırat kenarında baskına uğratmak istedi. Ancak Türkler onu Hoşin Kalesi ¹⁹

¹⁵ Yınanç (s. 54) bu olayın 1060, A. Sevim ise (s. 19) 1059 tarihinde olduğunu zikrediyorlar.

¹⁶ Urfa'nın 17. km. Doğu-güney doğusundaki Kisâs olmalıdır, bk. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 139 n. 2.

¹⁷ Mateos, 125-27. Krş. Honigmann, aynı eser, s. 137-139.; Yınanç, 59.; M.A. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, İstanbul 1972, s. 40-41; Sevim, 21.

¹⁸ İbn el-Ezrak el-Fâriki, *Tarih el-Fâriki* (nşr. B.A.L. Avad), Beyrut 1974, s. 184. Krş. Yınanç, 61 ve Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1392.; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 110. Mateos (s. 127), Sâlâr-ı Horasan'ın İran'a döndüğünü ve orada öldüğünü zikrediyor.

¹⁹ Muhtemelen Samsat'ın 33 km. Kuzey-doğusundadır, bk. Honigman, s. 139 n. 7.

önünde ağır bir bozguna uğratarak esir aldılar. Gümüştekin bu Bizanslı kumandanı Urfa önüne getirerek yirmibin dinar para karşılığında serbest bıraktı²⁰.

Artık Urfa üzerindeki Türk akınları sıklaşmıştı. Nihayet Sultan Alp Arslan Mısır'dan aldığı bir davet üzerine bu ülkeye hâkim olmak maksadıyla harekete geçti ve 1070 sonlarında Anadolu'ya girdi. O büyük bir orduyla Urfa bölgesine akın yaptı ve şehrin civarındaki kaleleri zapt etti. Sultan Alp Arslan daha sonra Urfa'ya yürüyerek şehri her taraftan kuşattı. Bu kuşatma 1071 yılı Mart ayının 10. günü başladı²¹. Bu sırada şehir, Bulgar Kırvalı Alusian'ın Bizans'ın hizmetinde çalışan oğlu Vasil'in idaresinde idi. Sultan Alp Arslan sekiz gün savaş yapmadan durmuş, belki de şehrin teslim olmasını beklemişti. Bir hikâyeye göre²², şehir halkı bu sırada şaşkın bir durumda olup savunma hazırlığı yapmıyordu. Şehirliilerin bu akılsızlığını gören bir Müslüman askeri, onlara gizlice seslenip: "Niçin böyle şaşkın duruyorsunuz? surları tahkim edin..." dedi. Akılları başlarına gelen halk surları tahkim etmeye başladı, burçlar üzerine mancınıklar ve öteki savaş âletlerini kurup hazırlandı. Sultan Alp Arslan elli gün²³ Urfa'ya şiddetli hücumlar yaptı. Bu hücumlar sırasında Selçuklu askerleri şehrin etrafındaki hendekleri ağaç, toprak ve taşlar ile doldurdular.

Öte taraftan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes Sultan Alp Arslan'a bir elçiyle mektup göndermişti. Bu Bizans elçisi Urfa kuşatması sırasında Sultan'ın yanına geldi. O daha sonra Sultan ile Urfa halkı arasında bir anlaşma sağlamaya muvaffak oldu. Bu anlaşmaya göre; Urfalılar Sultan şehir önünden ayrıldığı takdirde 50.000 dinar vereceklerdi. Ayrıca onlar savaş âletlerinin ve hendeği dolduran ağaçlar yakıldıktan sonra bu parayı vereceklerini bildirdiler. Sultan Alp Arslan da onların sözlerine itimat ederek isteklerini yerine getirdi. Fakat Urfa halkı söz konusu parayı

²⁰ Mateos, 134-135.; Ebu'l-Ferec, I, s. 318. Krş. Yınanç, 66.; Honigmann, 139-140.; Köymen, 41.

²¹ Bk. Mateos, s. 139. İslâm tarihçileri bu konuda değişik tarihler veriyorlar. Kemâl ed-Dîn İbnü'l-Adim (*Buğyat At-Talab Fî Târih Haleb*, yay. A. Sevim, Ankara 1976, s. 21 / *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adim Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb* (Seçmeler), çeviri notlar ve açıklamalar A. Sevim, Ankara 1982, s. 14) 463 yılı başlarını / Ekim-Kasım 1070; *Selçuk-Name* (hazırlayan E. Merçil, İstanbul 1977, I, s. 82) ise 6 Safer (13 Kasım 1070) ve 2 Rebi I. 463 (8 Aralık 1070) tarihlerini zikrediyorlar.

²² Mateos, aynı yer.

²³ Bk. Mateos, 140. Ancak İbnü'l-Adim kuşatma süresini otuz gün olarak veriyor, *Buğyat At-Talab*, s. 21 / *Selçuklular Tarihi*, s. 14

vermediler. Sultan onların anlaşmadan vazgeçmelerine sebep olarak Bizans elçisini görmüş ve öldürmek istemişti. Ancak Vezir Nizâm ül-Mülk, “Hükümdarlar arasında elçi öldürmek âdet değildir” diyerek Sultan’ı engelledi. Daha sonra Bizans elçisine gerekli cevap verilerek geri gönderildi²⁴.

Sultan Alp Arslan fevkalade sağlam surlara sahip Urfa önünde, Mısır’a yapacağı seferde, gereksiz yere daha çok zaman kaybetmemek için kuşatmayı kaldırarak şehrin önünden ayrıldı. Urfa’nın surlarının sağlamlığını yine başka bir hikâye ile belirtmek mümkündür. Rivayete göre²⁵, Sultan Alp Arslan İran’a götürülmek üzere surdan bir taş koparana mükafat vaat etmiş, fakat bunu kimse gerçekleştirememiştir. Sultan’ın Urfa önünden ayrılmasının tarihçilere göre iki sebebi daha vardır²⁶. Birincisi o sırada Anadolu içlerinde Bizans’a akın yapan Selçuklu kumandanı Afşin’den gelecek haberin gecikmesi idi. İkincisi ise daha önce Tuğrul Bey ile bulunan Iraklı askerlerin erzaklarının gecikmesi sebebiyle savaştan çekinmesi idi. Bu bakımdan Sultan Alp Arslan Urfa önünden ayrılarak Fırat kenarında ordugâh kurmuştu.

Urfa halkı ise Sultan Alp Arslan şehrin önünden ayrıldıktan sonra Selçuklu askerlerinden ölenlerin cesetlerini gömüldükleri yerlerden çıkarıp başlarını keserek Bizans İmparatoru’na gönderdiler, ayrıca gövdelerini de yaktılar. Bu suretle, geçici bir süre için de olsa kuşatmadan kurtulan Urfalılara o gün büyük bir bayram ve sevinç olmuştu²⁷.

Kaynakların verdiği bilgilerin aksine gerek Laurent²⁸ ve gerek Segal²⁹ bu kuşatma sonucunda Urfa’nın Sultan Alp Arslan’a tâbi olduğunu kabul ediyorlar. Ancak gerek Hıristiyan kaynaklarında gerekse İslâm kaynaklarında bu hususta herhangi bir işaret yoktur. Mateos ve Ebu’l-Ferec Sultan’ın kuşatmayı kaldırdığını zikrediyorlar. İslâm kaynaklarını kullanarak Urfalıların Sultan Alp Arslan şehrin önünden ayrıldıktan sonra

²⁴ Bk. Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’atü’z-Zeman Fi Tarihi’l-Âyan*, yay. A. Sevim, Ankara 1968, s. 144.; Ebu’l-Ferec, I, 320.; *Selçuk-Nâme*, I, s. 82-3.

²⁵ Bk. Mateos, s. 140.

²⁶ Bk. Sıbt, 144.; *Selçuk-Nâme*, I, s. 83.

²⁷ Bk. Mateos, 140. Ayrıca Sultan Alp Arslan’ın Urfa kuşatması için bk. Yınanç, s. 70; Honigmann, 140-1.; Aynı mlf., Urfa mad., *IA.*; J. Laurent, “Des Grecs aux Croise’s, Etude sur l’histoire d’Edesse entre 1071 et 1098”, *Byzantion*, I, Vaduz 1964².; Segal, s. 220-21.

²⁸ Bk. aynı eser, 377-78.

²⁹ Bk. *Edessa*, s. 221.

Selçuklu ölülerine yaptıklarını belirttik. Ayrıca çok kısa da olsa Bunderi³⁰ ve İbn el-Esir³¹ verdikleri bilgiler ile bu tâbi olma olayını desteklemiyorlar. Bunderi, “Yolda Ruhâ üzerinden geçti, lakin onu feth etmek mümkün olmadı..” diyor. İbn el-Esir ise, “Urfa üzerine yürüyerek şehri muhasara ettiyse de birşey elde edemedi..” demektedir. Türk tarihçileri de Sultan Alp Arslan’ın şehri alamadığı görüşünde olup, tâbi olmaktan bahsetmiyorlar³².

Sultan Alp Arslan daha sonra Suriye’ye doğru yöneldi. Ancak bu sırada Romanos Diogenes Türkler’in yıllardan beri Anadolu’da yapmakta olduğu taarruz ve istilâlara son vermek için harekete geçmişti. Selçuklu sultanı bu durumu öğrendiği zaman sür’atle Suriye’den geri döndü ve Bizans ordusuyla karşılaşmak için Malazgirt yönüne hareket etti. Böylece Mısır seferi gerçekleşemedi. Onun bu acele dönüşü sırasında at ve katırların bir kısmı yolda ölmüştü. Bu olaydan sonra Sultan Alp Arslan’ı tekrar Urfa önünde görüyoruz. Şehrin Bizanslı valisi muhtemelen onun bu sırada ne istediğini anlamış olmalı ki, tekrar bir kuşatmayla karşılaşmamak için Sultan’a atlar, katırlar ve yiyecek takdim etti. Acelesi olan Sultan Alp Arslan bunları aldıktan sonra Urfa’ya hiçbir zarar vermeden doğruya doğru yoluna devam etti³³.

Sultan Alp Arslan 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt Savaşı’nda Bizans İmparatoru Romanos Diogenes’i mağlup ederek esir almıştı. Malazgirt Savaşı dünya tarihinde dönüm noktası olacak önemli olaylardan biridir. Bu zafer Türkler’in Anadolu’ya yerleşmelerine ve bugünkü Türkiye’nin temellerini atmalarına sebep olmuştur. İşte bu zaferden sonra Sultan Alp Arslan tutsak Bizans imparatoru ile bir barış antlaşması yaptı. Bu antlaşmaya göre Sultan Alp Arslan’ın Bizans’dan istediği şehirler arasında, Güneydoğu Anadolu’nun en kuvvetli kalelerinden birine sahip Urfa’da bulunuyordu³⁴. Ancak Bizans’da taht mücadelesinin başlaması ve Romanos Diogenes’in bu mücadeleyi kaybetmesi, antlaşmanın gerçekleşmesini önlemiş ve Urfa’nın Türkler eline geçmesini bir süre için

³⁰ Bk. *Zübdet el-Nusra ve Nuhbet el-Ustra*, s. 37/trk. trc. K. Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943, s. 36.

³¹ Bk. *el-Kâmil*, X, s. 64/trk. trc. A. Özaydın, İstanbul 1987, X, s. 71.

³² Bk. Yinanç, s. 70.; Köymen, s. 46-47.; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, 57.

³³ Mateos, 141-2. Krş. Honigmann, s. 141.; Segal, 221. Ayrıca Laurent (aynı eser, s. 374), bu olayın Urfa’nın Sultan’a tâbi olduğuna delil teşkil ettiğini ileri sürüyor.

³⁴ Öteki şehirler Malazgirt, Antakya ve Menbic idi.

geciktirmişti. Böylece Urfa Hıristiyanların elinde kaldı ve onun Katepanosu Paul İstanbul'a kaçtı³⁵.

Sultan Alp Arslan'ın 1072'de ölümünden sonra yerine oğlu Melikşâh geçti. Bu devrede ilk olarak Gümüştegin Candâr idaresindeki Türk kuvvetleri 1077'de Urfa bölgesine yürüyerek Bizans kuvvetlerini bozguna uğrattılar³⁶.

Öte taraftan bu sırada Bizanslılar'ın Philaretos Brachamios adını verdikleri bir Ermeninin yıldızı parlıyordu. Philaretos Bizans hizmetinde bulunmuş ve İmparator Romanos Diogenes tarafından kendisine "Büyük Domestikos" ünvanı verilmişti. Romanos'un tahttan düşmesi ve Mikhail VII. Dukas'ın İmparatorluğu zamanında (1071-1078) o bağımsızlığını ilan ederek hâkimiyet sahasını Maraş'dan Malatya'ya kadar genişletti. Philaretos bununla da yetinmedi ve Vasil adındaki bir kumandanını bir süvari birliğiyle Tavadanos'un oğlu Leon'un idaresindeki Urfa'ya gönderdi. Vasil altı aylık bir kuşatmadan sonra "şimdiye kadar Türklerin müteaddit muhasaralarına mukavemet etmiş ve İslâm denizi arasında bir ada halinde kalmış olan müstahkem" Urfa'yı Bizanslılar'ın elinden aldı. Böylece Philaretos'un hâkimiyet sahası Urfa'yı içine almak suretiyle Tarsus'dan Fırat ötesine kadar uzanıyordu. Buna rağmen Philaretos kendini emniyette hissetmiyor, çağdaşlarının bir çoğunun aksine Bizans İmparatorluğu'ndan ayrılmak istemiyordu. Nitekim o Bizans'a bağlanmakta gecikmedi³⁷.

Philaretos ihtiyatlı davranarak Müslümanlar ile de anlaşmayı tercih etti ve Haleb hâkimi Şeref üd-Devle Müslim b. Kureyş (1061-1085)'e tâbi oldu. İslâm kaynaklarında zikri geçen bu olaya göre³⁸, Philaretos Müslim b. Kureyş adına sikke bastırdı ve meyhane olarak kullandığı Urfa câmiini tekrar müslümanlara teslim etti (474/1081). Böylece o çok yönlü bir siyaset ile hâkimiyetini sürdürmeye çalışıyordu. Ancak Philaretos'un Hıristiyanlar tarafından sevilen bir şahıs olmadığı anlaşılıyor. Nitekim Mateos'un ifadesine göre (s. 147), "...F'ilaretos adlı zâlim ve menfur bir prensin müstebidane hâkimiyeti başlamıştı... O, Hıristiyanlara karşı harp etmeye

³⁵ Ayrıca olaylar için bk. Sibt, s. 150; *Selçuk-Nâme*, I, 106; Ebu'l-Ferec, I, 323. Krş. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 69-70.; A. Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara 1971, s. 87.; Honigmann, 141.

³⁶ Bk. Yinanç, 104.; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh*, s. 71.

³⁷ Bk. Mateos, 155. Krş. Yinanç, s. 121.; Laurent, 392-3.; Cahen, aynı eser, s. 1406.; Segal, 222.; Kafesoğlu, 82.; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, çvr. F. Işıltan, Ankara 1986, I, s. 57.

³⁸ Bk. Sibt, s. 209.; İbn el-Esfr, X, s. 122/trk. trc., X, s. 116. Krş. Cahen, s. 1407 ve Kafesoğlu, s. 41-42.

başladı. Çünkü o Hıristiyan olmakla beraber imansız bir adamdı. Ermeniler onu bir Ermeni olarak tanımıyorlar, Romalılar (yani Bizanslılar) da onun kendilerinden olmasını istemiyorlardı..” Bu olayın olduğu yılda (1081/82), Husrev adlı bir Türk idaresi altındaki askerler ile Urfa bölgesine girerek çeşitli yerleri tahrip etti ve karşısına çıkan bir Hıristiyan birliğini yenilgiye uğrattı. Emir Husrev daha sonra Müslüman ülkelerine de akınlar yaptı ve aldığı büyük ganimetlerle Harran önüne geldi. Burada Philaretos’un tâbi olduğu Şeref üd-Devle Müslim’in askerleri Türk birliğine saldırarak onları mağlup etti ve esirleri kurtardı³⁹. Daha sonra Urfa’da önemli bir olay oldu ve şehri idare eden Vasil 1083 tarihinde öldü. Halk şehrin idaresini Sımbat adlı bir savaşçıya verdi. Ancak altı ay sonra şehirde hâkimiyet mücadelesi çıktı ve Urfa’ya sahip olmak isteyenlerden İshan adlı biri Philaretos’u şehre getirdi (23 Eylül 1083). Philaretos birkaç gün sonra hâkimiyet mücadelesine karışanları, Sımbat ve İshan dahil, tutuklattı, ötekilerini de Maraş şehrine götürdü. O Maraş’a götürdüğü ileri gelenleri de zincirle bağlı oldukları halde hapiste muhafaza etti⁴⁰.

Öte taraftan Selçuklu kuvvetleri 30 Nisan 1085’de Diyarbekir (Âmid) ve çevresini zabtettiler. Bu fetih olayı belki de Philaretos için bir uyarı oldu. O muhtemelen sıranın kendisine geldiğini anlayarak barış istemek için “Cihangîr Sultan” Melikşâh’a arz-ı tazim etmeye karar verdi. Philaretos Sultan’ın huzuruna giderken Parakamanos adlı bir Bizanslıyı Urfa’da yerine vekil bıraktı⁴¹. O beraberine çok miktarda altın ve gümüş, cins atlar ve güzel elbiseler alarak İran’a Sultan Melikşâh’ın yanına gitti. Philaretos’un ayrılmasından sonra zâlimliği yüzünden kendisinden nefret eden halk onun yokluğunu fırsat bilerek Barsama adlı birinin idaresinde ayaklanmıştı. Barsama, Parakamanos’u öldürmüştü, Urfalılar da onu şehrin hâkimi tayin etmişlerdi.

Selçuklu hânedanında ise bu sırada Sultan Melikşâh’ın kardeşi Suriye Meliki Tutuş ile Anadolu fâtihi Süleymanşâh Haleb’e hâkim olmak için savaştılar. Süleymanşâh bu mücadeleyi ve hayatını kaybetti (4 Haziran 1086). Bu olay Sultan Melikşâh’ın beraberinde Porsuk, Bozan ve Aksungur gibi büyük Selçuklu emîrleri olduğu halde Isfahan’dan harekete geçmesine sebep oldu. Belki de Sıbt’ın Urfa ile ilgili olarak zikrettiği olaylar bu sırada meydana gelmiştir. Nitekim Sıbt (s. 239-241)’a göre Sultan bu yolculuk

³⁹ Bk. Mateos, s. 159-60. Krş. Honigmann, s. 141-42.; Yinanç, s. 113-14.

⁴⁰ Bk. Mateos, 160-61. Krş. Honigmann, s. 142.

⁴¹ Segal (*Edessa*, s. 222) oğlunu bıraktığını belirtiyor.

enasında 479 yılı Receb ayında/ Ekim Kasım 1086 Musul'dan ayrıldıktan sonra Urfa halkından bir heyet gelerek şehri teslim edeceklerini bildirdiler. Sultan Melikşâh oraya bir Amid⁴² gönderdi. Ancak daha sonra bu Amid kötü davranışlarıyla ve mallarına el koyarak Urfa halkının isyanına sebep oldu. Halk şehri Sultan'a teslim eden Ermeniler ile şahneyi birlikte tutukladılar ve Amidi de şehirden dışarı çıkardılar. Sultan Melikşâh bu durumu öğrendiği zaman Emîr Bozan'ı büyük bir kuvvetle Urfa'nın fethine gönderdi. Emîr Bozan şehri üç ay sıkı bir şekilde kuşattı. Bu şiddetli kuşatma sırasında dışardan yardım alamayan şehir halkı çaresiz kalmış ve Barsama'ya isyan etmişti. Barsama tehlikeden kurtulmak için Bozan'a sığınmaya karar verdi ve kendini surlardan aşağı attı. O ağır bir şekilde yaralandı ve birkaç gün sonra öldü. Nihayet İbn Kudâna (ابن كدانا) adında bir Hıristiyan tüccar şehri Bozan'a teslim etti (Zilhicce 479/Mart-Nisan 1087)⁴³. Artık Urfa Türk hâkimiyeti altına girmişti. Bir kaynağımız bu hususta⁴⁴, "Böylelikle Urfa şehri ile bütün havalisi, tam asayişe kavuştu ve şehir sevinç içine düştü" demektedir. Ancak şehirdeki bazı kişilerin dedikodu ve iftirası sebebiyle Bozan muhalefet ettiklerini sandığı oniki zengin ve yüksek mevkii sahibi Ermeniye öldürttü⁴⁵.

Sultan Melikşâh Urfa'nın durumunu öğrendiği zaman huzuruna çıkan Philaretos'a yüz vermemişti. Hiçbir taraftan ümidi kalmamış olan Philaretos için belki de tek kurtuluş yolu vardı, o da İslâm dinini kabul etmektir. Nitekim o da Müslüman olarak durumunu kurtardı. Sultan Melikşâh da Maraş'ın idaresini ona verdi⁴⁶. Sultan Melikşâh ayrıca başarısından dolayı Emîr Bozan'ı Urfa valiliğine tayin etti⁴⁷. Böylece Urfa'da bir süre için Türk hâkimiyeti devri başladı. Emîr Bozan ise şehrin

⁴² Amid; Ortaçağ'da bazı İslâm ve Türk devletlerinde idarî ve malî yönlerden kullanılan bir ünvan ve memuriyet, bk. F. Köprülü, *Amid mad.*, *IA*.

⁴³ Mateos, s. 171.; Sibî, 241.; *Selçuk-Nâme*, I, s. 152-3. Krş. Honigmann, 142-3.; Kafesoğlu, 91, 93.; Segal, 222-3; Sevim, 127-28. Ancak Mateos (s. 173), şehrin 28 Şubat'ta Bozan'a teslim edildiğini zikrediyor. Öte taraftan bazı İslâm tarihçileri ise Sultan Melikşâh'ın Urfa'yı kuşatıp ele geçirdiğini belirtiyorlar, bu konuda bk. İbn el-Esfârî, X, s. 148-9/trk. trc., X, s. 136; İbn el-Kalânî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, nşr. H.F. Amedroz, Leyden 1908, s. 119.

⁴⁴ Mateos, 173. Krş. Laurent, s. 402.

⁴⁵ Mateos, 173.; Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi" çvr. H.D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi* 1/2, İstanbul 1937, s. 183. Krş. Laurent, 403.

⁴⁶ Bk. Mateos, 171.; Suryani Mihail, *Suryani Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, trk. çvr. H.D. Andreasyan, 1944, T.T.K. Kütüphanesi neşr edilmemiş çeviri, s. 31-32. Ebu'l-Ferec (I, s. 333), bu olayın Sultan'ın Urfa'yı zabtından sonra olduğunu zikrediyor.

⁴⁷ Ebu'l-Ferec, I, 334. Sibî ise (s. 241), Sultan Melikşâh'ın Urfa'yı Bozan'a iktâ ettiğini zikrediyor. Krş. Honigmann, s. 143; Laurent, s. 402.; Kafesoğlu, 93.

idaresini Sâlâr Hûluh adlı bir kumandana verdi ⁴⁸. Ayrıca Bozan dörtyüz yıl önce İslâm fethinin başlangıcı sırasında yaptırılan câmiye bir minare inşa ettirmişti ⁴⁹.

Sultan Melikşâh 19 Kasım 1092 tarihinde öldü. Emîr Bozan bu sırada Anadolu'da Ebu'l-Kasım idaresindeki Türkiye Selçuklu başkenti İznik'i kuşatmakta idi. Bozan Sultan'ın ölümünü duyar duymaz bu kuşatmayı bırakarak Urfa'ya çekildi ⁵⁰. Bundan sonra Büyük Selçuklu Devleti'nde taht mücadelesi başladı. Bu mücadele sırasında Bozan ve Haleb emîri Aksungur önce Melik Tutuş'u desteklediler, ancak onlar daha sonra Melikşâh'ın oğlu Berkayaruk tarafına geçtiler. Melik Tutuş bu ihaneti unutmamış yapılan savaşta onları mağlup etmiş, önce Aksungur'u sonra da Bozan'ı ele geçirerek öldürmüştü (1094) ⁵¹.

Melik Tutuş daha sonra Bozan'ın tutsak aldığı iki askerini onun idaresindeki Harran ve Urfa'ya göndererek bu şehirlerin teslimini istedi. Emîr Bozan'ın vekilleri ve şehirdeki askerî birlik efendilerinin ölmemiş olacağını düşünerek Tutuş'un arzusunu yerine getirmediler. Ancak Tutuş bir mızrak ucuna taktırdığı Bozan'ın kesik başını iki şehre gönderdi ⁵². Bozan'ın kesik başını gören vekilleri Urfa ve Harran'ı Tutuş'a teslim ettiler ⁵².

Türkler de, ilk İslâmî devrede olduğu gibi, ellerine geçirdikleri Anadolu kıtasının bir kısım şehir ve kalelerini, o bölgelerin emîrine tâbi olmak üzere, yerli Hıristiyan asılzâdelere veyahut şehrin ve kalenin yerli reisleri elinde bırakmışlardı. Buna idarî kolaylık sağlamak bakımından faydalı görerek yapmışlardı (Söz gelişi; Malatya ve Maraş). Ayrıca bu şehir ve kalelere Türk muhafızlar yerleştiriliyordu. İşte bunun örneklerinden birisini de Urfa'da görüyoruz. Melik Tutuş Urfa'nın idaresini Ermeni Thoros'un idaresine verdi. Bu sırada kaledé bulunan bir Türk garnizonu düzen ve güveni sağlıyordu ⁵³.

⁴⁸ Bk. Mateos, s. 173. Krş. Honigmann, s. 143.

⁴⁹ Bk. Segal, s. 223.

⁵⁰ Mateos, 178 ve Vardan, s. 184.

⁵¹ Sultan Melikşâh'ın ölümünden sonra Bozan ile ilgili olaylar için bk. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 138-150.

⁵² Bk. Mateos, 183.; İbn el-Esir, X, s. 232/trk.trc. X, s. 198; *Selçuk-Nâme*, II, s. 33. Krş. Sevim, 150.

⁵³ Mateos, 183. Krş. Honigmann, 143.; Laurent, 405.; Yınanç, 156.; Segal, 223; Cahen, 1431.

Ancak bu konuda başka bir rivayet daha vardır. Nitekim İbn el-Esir'e göre⁵⁴ Urfa'da Rumlardan Thoros adlı biri vardı ve şehri yıllık muayyen bir meblağ ödemek şartıyla Bozan'dan devr almıştı. Ayrıca bazı tarihçiler de Urfa'ya Thoros'u Bozan'ın tayin ettiği görüşündedirler⁵⁵. Öte taraftan bu sırada Urfa'da yaşayan Mateos'un Thoros'u Tutuş'un tayin ettiğini belirtmesi, Bozan'ın seferlerinden adı geçen şehre dönmesi, Thoros'un Tutuş zamanında Urfa'ya tayin edilmesi ihtimalini öne çıkarıyor⁵⁶.

Melik Tutuş da Berkyaruk ile yaptığı taht mücadelesini ve bu uğurda hayatını kaybetmişti (26 Şubat 1095)⁵⁷. Tutuş oğullarından Rıdvan ise bu sırada babasına yardımcı kuvvet götürmekte ve Fırat kıyısında konaklamakta idi. Rıdvan son durumu öğrendiği zaman süratle geri çekildi. Mateos'un ifadesine göre⁵⁸, Rıdvan beraberinde Yağısıyan ve öteki firariler olduğu halde Urfa'ya geldiler. Thoros onlara önce çok iyi davrandı, fakat daha sonra Türk garnizonunun bulunduğu iç kaleyi ele geçirmek amacıyla onları yakalamak istedi. Fakat öteki prensler onun bu davranışını uygun görmemişler, Rıdvan ve yanındakiler kendi şehirlerine (Haleb'e) dönebilmişlerdi⁵⁹. Thoros bu olaydan sonra Tutuş'un ölümünü fırsat bildi ve Selçuklu idaresinden kurtulmayı düşündü. Nitekim o Urfa'da içersinde Türk birliğinin bulunduğu Maniakes adlı iç kaleyi şehirden ayırmak için faaliyete geçti. Bu maksatla da şehrin surunu iç kaleden başlayarak inşa ettirdi ve 25 kule yaptırdı. Bu sırada iç kalede bulunan "İspehsâlar-Sipehsâlâr" ünvanlı⁶⁰ Türk kumandanı civarındaki Türk emirlere mektuplar yazarak Thoros'un Urfa şehrine tamamıyla hâkim olduğunu bildirdi.

Türk kumandanının çağrısı cevap bulmakta gecikmedi. Önce Artukoğlu Sökmen ve Samsat emîri Balduk askerleriyle beraber Urfa'ya yürüdüler ve şehri kuşattılar. Bu Türk kuşatması altmışbeş gün sürdü ise de bir sonuca ulaşamadı. Çünkü Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan ve Antakya

⁵⁴ el-Kâmil, X, s. 247/trk. trc. X, s. 209.

⁵⁵ Laurent, 407-8; Cahen, 1415 ve Segal, 223.

⁵⁶ Suryani Mihail de (s. 45) Thoros'u Urfa'ya Bozan'ın vali tayin ettiğini zikrediyor.

⁵⁷ Fazla bilgi için bk. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 155-56.

⁵⁸ Bk. s. 184. Ayrıca bk. Vardan, s. 185. Krş. Honigmann, 143 ve Laurent, 405.

⁵⁹ Sevim (s. 162) ise Tutuş'un öteki oğlu Dukak'ın beraberindekiler ile Urfa üzerinden Haleb'e geldiklerini belirtiyor.

⁶⁰ Mateos tercümesinde (s. 184) bu ünvan "aspasalar" olarak gösterilmiş ve süvari kumandanı anlamında ifade edilmişse de, kanaatimce doğru şekli "İspehsalar-sipehsâlâr", yani ordu kumandanıdır.

hâkimi Yağısıyan da büyük bir orduyla Urfa önünde göründüler. Sökmen ve Balduk birleşecekleri yerde Rıdvan'dan kaçmayı tercih ettiler. Ancak bundan sonraki olayda da ortaya iki rivayet çıkıyor. Mateos'a göre (s. 185-6), Rıdvan ve Yağısıyan bütün çabalarına rağmen başarılı olamadılar. Sağlam surlara sahip Urfa Selçuklu askerlerine bu kez de mukavemet etmişti. Bu durumda Rıdvan ve ordusu geri çekilmek zorunda kaldılar⁶¹. Bu arada Haleb Melikliği'nin yönetimini ele almak konusunda Yağısıyan, Abakoğlu Yusuf ve Vezir Cenah üd-Devle Hüseyin arasında bir üstünlük mücadelesinin başgöstermesi, bu geri çekilişin başka bir nedeni olmalıdır⁶².

Öte taraftan İbn el-Esîr ise⁶³, Rıdvan'ın bu sırada şehri ele geçirdiğini belirtiyor. Ayrıca Yağısıyan, Rıdvan'dan kaleyi kendisi için istemiş, o da burayı ona vermişti. Yağısıyan Urfa'yı teslim alıp müstahkem bir duruma soktu ve adamlarını muhtelif yerlere yerleştirdi. Fakat bu konuda İbn ül-Adim de verdiği bilgiler ile daha çok Mateos'u destekler görünüyor. İbn ül-Adim'e göre⁶⁴, Yağısıyan ve Abakoğlu Yusuf Melik Rıdvan'ın hizmetine girdiler. Daha sonra bunlar Rıdvan ile birlikte, Tutuş'un nâiblerinden teslim almak üzere Urfa'ya gittiler. Görüldüğü gibi İbn ül-Adim Rıdvan'ın Urfa'ya hâkim olduğu hususunda bir bilgi vermemekte sadece onların adı geçen yere gittiklerinden bahsetmektedir.

Melik Rıdvan ve askerlerinin çekilmesinden sonra iç kaledeki askerler arasında bulunan otuz kadar Hıristiyan reisleri Mhit'ar ile beraber bir gece burayı Thoros'a teslim ettiler. Böylece Thoros Urfa'ya tamamıyla hâkim oldu (1095). O bundan sonra büyük bir ihtimalle Bizans'ın yüksek hâkimiyetini tanımış olmalıdır⁶⁵.

Ancak Thoros belki de şehirdeki Hıristiyanlar ile iyi geçinemiyor veya Urfa'nın civarındaki şehirlerin Türkler'in idaresinde olması ve çevre bağlantısının Türk birlikleri tarafından kesilmesi sebebiyle yaklaşan tehlikeyi görüyordu. Nitekim o aynı yıl içinde Türkiye Selçuklu Devleti kurucusu Kutalmışoğulları'ndan Alp-İlek'i Urfa'ya davet etti. Kaynağın ifadesiyle, "Thoros düşmanlarından öc almak üzere Urfa'yı ona teslim etti". Fakat Alp-İlek de basiretle davranmamış, belki de acele bir kararla Thoros'u öldürmek ve şehri tamamen yağma etmek istemişti. Thoros onun

⁶¹ Ayrıca bk. Vardan, s. 186. Krş. Honigmann, 143; Laurent, 409 ve Segal, 225.

⁶² Bk. Laurent, 409-410 ve Sevim, aynı eser, s. 165.

⁶³ el-Kâmil, X, s. 247/trk. trc. X, s. 209. Krş. Sevim, 164-65.

⁶⁴ Bk. *Bugyat At-Talab*, arapça metin 139/*Selçuktular Tarihi*, s. 88.

⁶⁵ Mateos, 186. Krş. Honigmann, s. 143-44 ve Laurent, 409.

bu düşüncelerini anlayarak Alp-İlek'e zehir içirdi ve muhtemelen zehirin etkisini çabuk göstermesi için onu hamama gönderdi. Alp-İlek orada öldü. Böylece Alp-İlek'in Urfa'daki varlığı otuzüç gün sürmüş ve neticede Thoros tekrar duruma hâkim olmasını bilmişti⁶⁶. Öte taraftan bu sıralarda Avrupa'da Haçlı Seferleri hazırlıkları ve Urfa'nın yarım yüzyıla yakın bir süre daha Hıristiyanların idaresinde kalmasını sağlayacak olaylar dizisi başlıyordu⁶⁷.

⁶⁶ Mateos, 186. Krş. Honigmann, s. 144.; Laurent, 409-410.; Segal, s. 225 n. 1. Ancak Vardan (s. 185), bu olayı Tutuş'un ölümünden hemen sonra vermektedir. Öte taraftan Suryani Mihail (s. 37), Alp İlek 1095 tarihinde Malatya'ya geldiği zaman Gabriel'in onu alarak beraberinde Urfa'ya götürdüğünü ve orada zehir içirerek öldürdüğünü zikretmektedir.

⁶⁷ Urfa'nın Haçlılar idaresine geçişi ve burada bir kontluk kurmalarıyla ilgili olarak bk. I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, İstanbul 1974; Aynı mlf., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara 1987.